

TÜRKİYE VE İRAN'IN ORTAK TEHDİT ALGILARI VE ÇIKARLARI AÇISINDAN ORTA DOĞU BÖLGESİNDE SON GELİŞMELERDEN KUZEY IRAK REFERANDUMU

Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER*

Öz

Türkiye'nin, İran ve diğer Orta Doğulu komşularıyla ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmesi ABD başta olmak üzere birçok Batılı ülkedeki çeşitli çevrelerce "eksen kayması" suçlamalarına maruz kalması sonucunu doğurmuştur. Türkiye'nin İran'dan doğalgaz satın almasının da ötesine geçerek bu ülkenin sınırları içerisinde üretim yapma haklarını satın alması Amerikan yönetimini ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaşması için en büyük komşusu olan İran'la ticaret hacminin en azından 100 milyar dolar düzeyine ulaşması gerekmektedir.

Bölgede 25 Eylül'de gerçekleştirilecek sözde referandum uluslararası ilişkiler teorisi açısından bir önem arz etmemektedir. Fakat açıkça bir fiili durum oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Bütün bu ekonomik gerekçeler bir yana bölgede oluşturulmaya çalışılan yeni suni devletçikler her iki ülkenin de hem sınır güvenliğini hem de toprak bütünlüğünü tehdit eder niteliktedir. Bölgedeki demografik yapıya bakıldığında hayali kurulan manzara daha da iyi anlaşılabilir. İran ve Türkiye'nin bu yeni oluşumlara karşı ortak hareket etmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışma Referandum öncesinde bir rapor olarak hazırlanmış olup çalışmanın doğruluğu Türk, Suriye, Irak ve İran ordularının askeri müdahaleleri ve ortak hareketleriyle de pekişmiştir.

Anahtar kelimeler: Kuzey, Irak, Referandum, Türkiye, İran, Irak, Tehdit Algısı, Plebisit.

Turkey's and Iran's Common Threat Perceptions and Interests The Northern Iraq Referendum on Recent Developments in the Middle East Abstract

The rapid development of Turkey's relations with Iran and other Middle Eastern neighbors has resulted in the accusation of "axis shift" accusations in

* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, kutluk@istanbul.edu.tr

various circles in many Western countries, especially in the USA. Beyond the purchase of natural gas from Iran by Turkey, purchasing the rights to produce within the borders of this country seriously disturbed the American administration. In order to reach Turkey's 2023 targets, trade volume with Iran, which is the largest neighbor, should reach at least 100 billion dollars.

The so-called referendum to be held in the region on September 25th is of no importance in terms of international relations theory. But it is clearly trying to create an actual situation.

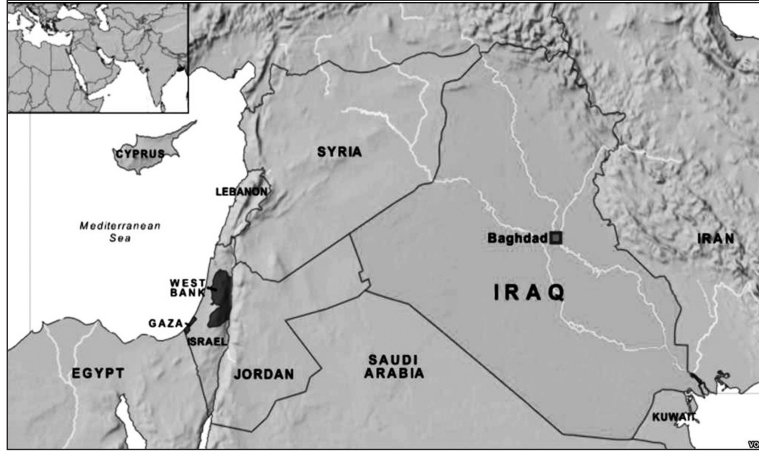
Apart from all these economic reasons, the new artificial statues tried to be formed in the region threaten both the border security and the territorial integrity of both countries. Looking at the demographic structure of the region, the imagined landscape can be understood better. It is important that Iran and Turkey act jointly against these new formations.

This study was prepared as a report before the Referendum and the correctness of the work was reinforced by the military interventions and joint actions of Turkish, Syrian, Iraqi and Iranian armies.

Keywords: Northern Iraq, Referendum, Turkey, Iran, Iraq, Threat Perception, Plebiscite.

Türkiye'nin güney doğusunda ilginç gelişmeler her geçen gün artıyor.

Önce Türkiye ABD ile sınır komşusu oldu. Arkasından bölge Kürt milislere bırakıldı. Şimdide üç ülke sınırında ilginç oyunlar oynanıyor. İran-Suriye-Irak ve Türkiye sınırları yeniden şekillendirilmeye çalışılıyor. Üstelik bu şekillendirmede ikinci aşama Türkiye, İran, Suriye ve Irak sınırını da değiştirmek bahasına şekillendiriliyor.

Daha önce bu sınırlar Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, ardından İran-Irak Savaşı, Birinci ve İkinci Körfez Müdahaleleri'nde defalarca şekillendirilmeye çalışılmıştı. Suriye, Ürdün, Mısır ve Irak Osmanlı Devleti'nden parçalanarak alındı ve bu coğrafyalarda küçük yeni devlet oluşumları cetvelle çizilerek Arap Birliği parçalanarak bölgede suni bir İsrail Devleti teşkil edilerek bölgede hızla yayılması ve güçlenmesinin nasıl temin edildiği hepimizin malumu.

Yetmemiş olacak ki şimdi İran-Suriye-Irak ve Türkiye sınırlarından koparılabilecek topraklarla yeni bir Küçük Kürdistan senaryosu çizilmeye çalışılıyor. Gerek

İsrail'in yayılmasını temin, gerekse bölgedeki toprak bütünlüğünün ayrıştırılması amaçlı bu yeni senaryo zaten iç kargaşalarla uğraşan Suriye ve Irak'a diretiliyor. Bölgede bu yeni senaryoda kontrol edilemeyen iki ülke var: Türkiye ve İran.

Bu yeni senaryo açıkça bu iki ülkenin sınırlarını da tehdit eder durumda. İlginç tarafı bu iki ülkenin sınırları Amerika'nın tarihinden dahi uzun 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan bu yana var. Üstelik bu sınır sadece siyasi bir sınırdan ziyade doğal bir sınır niteliğinde de. Hoş bu antlaşmaya göre Musul, Kerkük ve Bağdat Osmanlı'ya bırakılmış dahi olsalar en azından bugünkü Türkiye-İran sınırı bu antlaşmaya göre şekillendirilmiştir. Etnik özellik bakımından bakıldığında ise sınırın iki tarafı da Türkmen ağırlıklıdır.

Bölgedeki gelişmeler aslında bölgenin dost, kardeş ve dindaş iki ülkenin (Türkiye ve İran) tavırlarıyla şekillenecek. Burada uluslararası ilişkiler açısından ortak çıkar ve tehdit algıları da önemli rol oynayacak.

Bu yeni senaryoyu birkaç alt başlık altında değerlendirmek daha doğru gibi gözüküyor.

1. Bölgedeki doğal kaynaklar,
2. Bölgedeki siyasi coğrafya,
3. Bölgedeki ekonomik coğrafya,
4. İsrail ve yeni bölge gelişimi,
5. Bölgedeki nüfus yapısı ve demografi,
6. Self determinasyon hakkı ve geçerliliği,
7. İran ve Türkiye açısından bölgedeki son gelişmeler ışığında yakınlaşmalar.

1. Bölgedeki Doğal Kaynaklar

Bölgede bulunan petrol ve doğalgaz gibi rezervlerin bölgeyi cazibe merkezi haline getirdiğinden, dünyada öncü ülkelerin politikaları da bu bölgede yoğunlaşmıştır. Ayrıca, bu bölge Avrupa'ya gönderilecek olan doğalgaz ve petrol ürünleri için alternatif yolları da kendi bünyesinde barındırmaktadır. Bu bakımdan Orta Doğu, enerji üretimi yanı sıra jeopolitik bir önem de arz etmektedir.

Turkish Enerji Company'nin (TPAO'nun Kuzey Irak'ta faaliyet gösteren şirketi) ABD petrol devi Exxon Mobil ile 6'sı kendisine ait toplam 12 petrol bölgesi var.

Ama önemli bir ayrıntı var:

6 petrol alanı daha önce Fransız devi petrol Total'indi.

Barzaniler Total'in kendilerini oyaladığını anlayınca Total'i devre dışı bırakıp Exxon ile ortaklığı tercih etmiştir.

2. Bölgedeki Siyasi Coğrafya

a. ABD'nin Orta Doğu Politikası

Dünyanın en büyük GSMH sahip olan ABD (WEF, 2016), en gelişmiş ekonomilerden biridir. ABD durmadan büyüyen sanayisinin enerji talebini karşılamak için yeni yollar ararken, gelecek için bu alanın güvenlik sorunu oluşturduğunun da bilincindedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından soğuk savaş dönemi başlamıştır. Bu savaş; Avrupa Birliği bölgesinde etkin güç olarak rol alan ABD ile Arap dünyası ve bazı Asya ülkeleri üzerinde etkin güç olan Sovyetler Birliği ara-

sında çıkmıştır. Aynı dönemlerde ABD, Orta Doğu üzerinde etkin rol oynamak ve bu etkinliğini de Sovyetler Birliği'ne kaptırmamaya çalışmıştır. Bu yaşanan üstünlük kurma ve rekabet ortamı; çatışma ortamı doğurmuş ve her an iki ülke arasında savaş çıkacak kadar ilerlemiştir. Yine bu dönemde İran petrolünün millileştirilmesi, Süveyş krizi, Arap-İsrail savaşları, İran-Irak Savaşı, 1973 petrol krizi, İran devrimi ve Camp David Antlaşması gibi birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte soğuk savaş döneminin sona ermesi, ABD için bu bölgede tek güç olma fırsatı doğurmuş ve bu yönde yeni politikalar geliştirme fırsatı sunmuştur.¹ ABD hem SSCB'nin 12 bölgede etkinliğini kırmak, hem de körfez petrollerinin Batı'ya düşük fiyatla aktarılmasını sağlamak amacıyla Orta Doğu politikasını ortaya koymuştur.²

ABD 2000'li yıllardan itibaren bölgede daha etkin olabilmek için, bölgeyi demokratikleştirmek ve geliştirmek adına bazı politikalar ve projeler üretmeye çalışmıştır.³ Bu projelerin belki de en çok tartışılanlarından biri Büyük Orta Doğu Projesi'dir (BOP). ABD, BOP 13 kapsamında bölge ülkelerinin ticaret hacmini artırıp dünya ekonomisine katkısını da artıracak ve bu projeye aynı zamanda bölgeye demokrasi getireceği söylenmektedir.⁴

Orta Doğu; söz konusu iki devlet arasında, birbirine karşı üstünlük sağlama hedefini gerçekleştirecek bölgelerden biri olarak görünüyordu. Aşağı da yer alan enerji bilgileri ve ihtiyacı bu durumun ilerleyen zamanlarda enerji hâkimiyeti kurmaya doğru değiştiğini göstermektedir.

ABD'de 1950'den beri tüketilen enerjinin yaklaşık %40'ı petrol tarafından sağlanmaktadır ve bu oran son yıllarda yaklaşık %36'ya gerilemiştir.⁵ ABD ispatlanmış petrol rezervinin %2,9'una sahipken, ABD'de dahil Kuzey Amerika ülkeleri (Kanada ve Meksika) ise toplam rezervin %12,9'una sahiptir. Petrol üretim miktarlarına gelince dünyada üretilen petrolün %12,3'ünü ABD karşılamaktadır. Tüketilen petrol miktarına bakıldığında ise ABD %19,9 ile dünyada en fazla petrol tüketen ülke durumundadır.⁶

Yukarıda yer alan bilgiler ekseninde, ABD ve Orta Doğu arasında bu anlamda bir ticari ilişki olup olmadığına bakılırsa, ABD üretiminden arta kalan petrol ihtiyacının yaklaşık %21,66'sını 14 MENA ülkelerinden ithal ettiği görülmektedir.⁷ BP 2016 verilerine göre; dünyada üretilen ispatlanmış doğalgaz miktarının %5,2'sine sahip olan ABD, dünya doğalgaz üretim miktarının %21,4'üne sahipken, tükettiği doğalgaz miktarı %22,7'dir. Burada tüketimden kaynaklanan doğalgaz ihtiyacının %1,62'sini Orta Doğu'dan karşılamaktadır. Kömür açısından ABD dünya

¹ Hüseyin Altay - Ulaş Nugay, "Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 2013, s. 1-35.

² Ece Peker, "ABD-İran İlişkilerinin Türkiye'ye Yansıması", *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Editör: Ulvi Keser, Ankara 2012, s. 72-84.

³ Ulvi Keser, *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Ankara 2012, s. 211-214.

⁴ Ulvi Keser, *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Ankara 2012, s. 72-84.

⁵ Michael Ratner - Carol Glover, *U.S. Energy: Overview and Key Statistics. Congressional Research Service*; <https://fas.org/sqp/crs/misc/R40187.pdf>, 2014.

⁶ BP, *Statistical Review of World Energy*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf>, 2016.

⁷ BP, *a.g.e.*

ispatlanmış rezervlerin %26,6'sına sahipken, dünyada kömür üretim miktarının %12,9'unu karşılamaktadır ve dünya kömür tüketim miktarının %11,7'sini tek başına gerçekleştirmektedir. Bu alanda dış ülkelere bir bağımlılığı bulunmamaktadır. Ayrıca ABD dünyada en fazla nükleer enerjiyi kullanan ülke konumundadır. Dünyada var olan nükleer enerjinin %33,1'ine sahiptir. Dünyada nükleer enerjinin yanı sıra yenilenebilir enerjiyi de en fazla kullanan ülke durumundadır.

Bu bilgiler çerçevesinde, ABD'de üretilen ve tüketilen petrol miktarı arasında kalan boşluk azımsanmayacak kadar büyük orandadır. ABD'nin petrol tüketimi, AB petrol tüketimi veya Asya-Pasifik ülkelerle eşdeğerdir. Böyle bir durumda petrol fiyatlarında yaşanacak 1 dolarlık düşüş/artış ABD ekonomisine milyarlarca dolar girdi/çıkıtlı sağlamaktadır. ABD 1973'te yaşanan petrol şoku döneminde göre Orta Doğu petrolüne bağımlılığı iki kat artmıştır.⁸ Petrol ve doğalgaz ihtiyacının sırasıyla %22,7-%1,62'sini Orta Doğu'dan ithal etmesi bu bölgenin ABD için ne kadar önemli olduğunun açık bir göstergesidir.

b. Sovyetlerden Rusya'ya Orta Doğu ve İlişkiler

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından ve doğu-batı bloğunun yıkılmasının ötesinde daha spesifik bir jeopolitik değişim yaşanmıştır. Bu spesifik değişim Rusya'nın stratejik olarak adlandırılan çekilmesidir. Bu çekilişin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlar; uluslararası alanda askeri rolünün gerilemesi, coğrafi olarak daralması ve 1991'in sonlarında olduğu gibi Orta Doğu'nun terk edilmesinin verdiği sonuçtu. Yaklaşık iki yüzyıldır ilk defa Rusya'nın Orta Doğu ile ortak bir sınırı kalmamıştı.⁹ Bu anlamda soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması Rusya'ya maliyeti yüksek olmuştur.

Rusya, bir zamanlar Sovyet Birliği'nin sahip olduğu yaptırım gücü kadar bir etkiye sahip değildir. Bu anlamda kendi sınırları dışında yaşanan değişiklikleri veya olayları etkileme kapasitesi Sovyetlere nazaran sınırlıdır. Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik bugünkü politikası, Kremlin'e uzun yıllar rehberlik eden, ideolojik ittifakı olan Soğuk Savaş'ın "sıfır-toplam" düşüncesinden çok uzaktadır. Rusya için; Orta Doğu, giderek daha fazla Rusya'nın nüfuz edebileceği bir alan haline gelse de birincil endişe kaynağı değildir.¹⁰ Sovyetler Birliği'nin ardından, Rusya Batı Avrupa ülkeleri (Almanya, İngiltere, Fransa) gibi daha politik bir ilişki içinde olan ülke haline bürünmüştür. Bu durumun yansıması olarak geçmişte bu bölgede stratejik rolü olan Arap ülkeleri tekrar bölgede rol kapma çalışmasına giriştiler. Tüm bu gelişmelere rağmen Rusya bu bölgede önemini ve etkisini hala korumaktadır.¹¹

Rusya için, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ortaya çıkan ekonomik sıkıntılarda, petrol ve doğalgaz rezervleri ekonomik kaynak olmuştur. Rusya enerji alanında OPEC'le rekabet halinde olmuş ve pazar hacmini genişletmiştir. Örneğin, OPEC ülkeleri %40 olan Avrupa pazarını yarı yarıya Ruslara kapmıştır.

⁸ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 6. baskı, Dora Basım Yayın, Osmangazi, Bursa: Kasım 2014, s. 380-388.

⁹ Fred Halliday, *The Middle East In International Relations: Power, Politics and Ideology*, Cambridge, Cambridge Univ. Press. 2005.

¹⁰ Ilya Bourtman, "Putin And Russia's Middle Eastern Policy", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 10, No. 2.

¹¹ Bourtman, *a.g.e.*

mışlardır. Rusya'nın geri kalmış teknolojisi ve uluslararası arenada askeri gücün haricinde rekabet gücünün zayıflığı, Rusya'yı petrole ve doğalgaza dayalı bir ekonomik düzene itmiştir. Rusya'nın şu andaki en önemli politikalarından biri petrol fiyatlarının yüksek tutulmasını sağlamak ve fırsatları değerlendirerek petrol piyasasındaki yerini büyütmektir. Rusya günümüzde bölgedeki geleneksel rolünü, savunma sanayisinde ihracat hacmini genişletmek olarak sürdürmeye odaklanırken, aynı zamanda Rus şirketlere yeni pazarlar açmaya odaklanmıştır. 2005 yılında Putin'in Orta Doğu'da yaptığı birtakım temaslar ve ziyaretler esnasında yanında yer alan kabilesinde Rus savunma sanayi ihracatçılarının olması bu alanda çalışmalarına önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca silah ticaretinin yanı sıra sıfır-toplam, bir ülkenin kazanç ya da kayıplarının toplamı, rekabet ettiği ülkenin kazanç veya kayıplarının toplamına eşit olması durumudur.

Rus şirketlerinin enerji sektöründeki rolünü genişletmek için önemli girişimleri bulunmaktadır.¹²

Rusya, BP verilerine göre ispatlanmış petrol rezervleri bakımından dünyada bulunan rezervlerin %6'sına sahiptir. Dünyada üretilen petrolün %12,4'ü Rusya tarafından sağlanmaktadır. Dünyada petrol tüketim oranı ise %3,3'tür. Dünyada ispatlanmış doğalgaz rezerv oranı %17,3'ü ve dünyada üretilen doğalgazın %16,1'ini karşılamaktadır.¹³ Bu bilgiler ışığında enerji açısından dışa bağımlılığı pek söz konusu gözükmemektedir.

Orta Doğu ülkelerinde ispatlanmış rezerv oranı %47,7'dir, fakat BP raporunda yer alan Orta Doğu ülkelerine, Cezayir, Mısır, Libya, Sudan ve Tunus da eklenirse bu oran %51,7'ye çıkmaktadır (Geniş Orta Doğu/MENA). Petrol üretim miktarının %35,1'ini MENA ülkeleri karşılamaktadır. Dünya petrol rezervinin yarısından fazlasına sahip olan ve dünyadaki üretimin %35,1'ini gerçekleştiren MENA ise %11,3'ünü tüketmektedir. Burada ortaya çıkan enerji fazlası ihraç edilmektedir.

Orta Doğu petrol ve doğalgaz bakımından dünyanın en zengin bölgesidir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler ve bu gelişme sonucu enerjiye bağımlılığı artan ülkeler politikalarını buraya yönlendirmekle kalmamış, bu bölgedeki enerjinin korunması ülkelerin en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Bu durumun en önemli iki örneği olan Rusya ve ABD, bu bölgede politik bir savaş yaşamıştır.

ABD'nin enerji anlamında buraya bağımlı olduğu gözükmemektedir. Gelecekte ekonomik büyüme ile birlikte bu bağımlılığın süreceği öngörülmektedir. Bunun neticesinde bu bölgede hâkimiyet kurma çabaları artmakta, ayrıca bu bölgeye lider olacak ülkenin kendi tarafında olmasını istemektedir. Rusya'nın bu bölgeye enerji anlamında ihtiyacı gözükmemekle birlikte, Irak'tan ucuz petrol alıp sattığı bilinmektedir. Bunun haricinde bu bölgeye, ABD'ye göre daha yakın olduğu coğrafi bir gerçektir. Bu bakımdan bu bölgeyi ABD'nin politika eksenine bırakmayacağı aşikârdır. Ayrıca Rusya bölgede savunma sanayi ticaret hacmini genişletmek istemektedir.

Hem enerji anlamında hem de siyasi anlamda, gelecek bakımından enerji zengini olan Orta Doğu için işler iyi gözükse de bu bölgede yaşanan siyasi krizler

¹² Bourtman, *a.g.e.*

¹³ B.P., *a.g.e.*

ve bölge üzerinde olan çıkar çatışmaları, bu coğrafyada bulunan ülkelerin gelişmesini engellemektedir.

3. Bölgedeki Ekonomik Coğrafya

Osmanlı döneminde temeli atılan Süveyş kanalının 1869 yılında açılması ve iki denizi birbirine bağlaması (Kızıldeniz-Akdeniz) Orta Doğu ticaret hacmini canlandırmakla kalmamış, bölgenin hali hazırda var olan önemini daha da artırmıştır. Ayrıca bölgede bulunan petrol-doğalgaz gibi rezervler bölgeyi cazibe merkezi haline getirmiş ve bu rezervlerin önemi neticesinde dünya ülkelerinin politikaları bu bölgede yoğunlaşmıştır.

Günümüzde ilerleyen teknoloji ile enerjiye bağımlılığın artması; petrol-doğalgaz gibi rezervleri zengin olan ülkelerin önemini artırmıştır.

Enerjinin bu kadar önemli olduğu bir zamanda BP verilerine göre ispatlanmış petrol rezervlerinin %60'nın Orta Doğu'da olması bu bölgeyi vazgeçilmez bir alan haline getirmiştir.

Bölgenin, sadece enerji kaynakları değil, jeopolitik konum ve ulaşım yolları bakımından da öneme sahip olduğu çok açıktır.

Orta Doğu'da gözlemlediğimiz dönüşümlerin temel özelliği kesikli olmamaları, bir süreci içermeleridir.

Bölge ülkelerinde I. Dünya Savaşı sonrasındaki uzun sosyo-ekonomik ve politik durağanlığı bozan bu dönüşümlerin nüvelerinin ortaya çıkışını ve olgunlaşmalarını, 'uzun durağanlık dönemi'nde görmek olanaklıdır. Dünya enerji kaynakları rezervlerinin büyük payına sahip olmasına karşın, bölgenin, ekonomik kalkınmanın temel göstergeleri ile değerlendirildiğinde günümüzün gelişmiş ve yükselen piyasa ekonomileri olarak adlandırılan ekonomilerinin gerisinde kalmış olmasının nedenlerini anlamak, ortaya çıkan ekonomi politik dönüşümü anlamamıza da yardım edecektir.

Uzun durağanlık döneminin temel özelliklerinden birisine ilişkin öne çıkan tespitlerden ilki 'hükümet' düzeyinde örgütlenme ve yönetişimin, sosyo-ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için uygun/yeterli olmadığıdır. Bu temel yetersizliğin doğal sonucu, kalkınmayı teşvik edecek ve yönlendirecek kurumsal yapı ve kurumların olmayışı, var olanların ise etkin olmamalarıdır. Bu çerçevede kurumlar arasında açık bir ilişki ağının olmaması da kalkınmanın kurumsal örgütlenmesinin önündeki bir diğer engeli oluşturmaktadır.

Bu döneme ilişkin olarak, yönetim ve kurumsal yapının yetersiz olması ile yakından ilişkili olan ve ancak iyi yönetim ve uygun kurumsal yapının varlığı ile ortaya konabilen uygun yasal bir çerçevenin olmayışı/yeterli etkinlikte uygulanmayışı, üçüncü temel özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç özellik bir ülkenin topyekün idari kapasitesinin yetersiz olması anlamına gelmekte ve ekonomi politikasının temel araçları olan maliye politikasının, para politikasının ve gelirler politikasının, kalkınmanın ön koşullarını yaratacak ve sürdürülebilir kılacak bir çerçevede dizayn edilmesini ve uygulanmasını olanaksız kılmaktadır. Bütün bunların üstüne, bölgedeki hemen her ülkede var olan güvenlik sorunu, ekonomik faaliyet için uygun bir ortamın oluşmasının önündeki en önemli sorunu oluşturmuştur. Bu dönemin sosyo-ekonomik ve politik çerçevesinin yarattığı

en temel sorun işsizlik, özellikle de genç işsizlik olmuştur. İşsizlik sorununu vurgulamamızın nedeni, işsizliğin yalnızca bir ekonomik sorun olmayıp, sosyal ve politik bir sorun olması ve doğrudan toplumsal barış ve istikrarı bozucu bir etkiye sahip olmasıdır. Orta Doğu'da 2010 yılında işsizlik oranı, karşılaştırma için uygun olan yükselen piyasa ekonomilerinin iki katına yakındı. Uzun durgunluk döneminin yukarıda saydığımız özelliklerinin ekonomik refahı doğrudan etkileyen bir diğer sonucu, kişi başına gelirin büyüme oranının, benzer ülke gruplarının oldukça gerisinde kalmasıdır. Bölgenin birçok ülkesinin yüksek bütçe açıkları ve kamusal borçları, bu dönemin bir diğer özelliğidir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, yolsuzluk ile birlikte kamu iktisadi teşebbüslerinin ve kamu bankalarının reel ve finansal sektördeki dominant rollerinin ortaya çıkardığı ekonomik etkisizlik ve ulusal üretim faktörlerinin, özellikle de sermayenin yanlış dağılımı önemli bir rol oynamıştır.

Özetle ifade etmek gerekirse, uluslararası ekonomik sistemden kopukluk, yetersiz altyapı yatırımları, ekonominin ve toplumun ihtiyaçlarına uygun olmayan bir eğitim sistemi, demografik yapıda uygun dönüşümlere zemin hazırlayacak bir sağlık sisteminin olmaması, çeşitlenmemiş mal ve hizmet üreten bir ekonomik yapı, esnek ve etkin bir işgücü piyasasının olmaması, rekabetçi ve etkin kaynak dağılımı temelli diğer mal ve hizmet piyasalarının eksikliği, bu uzun durağan dönemin temel özellikleri olarak sıralanabilir.

Bu sosyo-ekonomik ve politik geri planda ortaya çıkan dönüşümün, çok kısa bir sürede ve pürüzsüz bir biçimde tamamlanamayacağı açıktır. Sözü edilen dönüşüm süreci, bölgenin birçok ülkesinde rejim değişikliklerinin yolunu açtı. Bölgede hemen her ülkede politik dönüşüm ve çatışma bugün hala devam etmektedir. Bu sürecin bölgenin tamamında daha demokratik yönetim biçimlerini ortaya çıkarması, modern ve gelişmiş sosyo-ekonomik yapıların kurulabilmesinin ön koşulunu oluşturmaktadır.

Daha kısa bir dönemde ise, ekonomi politik bir dönüşüm toplumsal yapının her boyutunda radikal bir reform sürecini zorunlu kılmaktadır. Reform programı öncelikle, özel sektör öncülüğünde bir kalkınma modeli kurgulanmalıdır. Bu modelin temel amacını ise daha dinamik, rekabetçi, yenilikçi ve kapsayıcı bir ekonomik örgütlenme biçiminin yaratılması oluşturmaktadır. Refahı yaratacak ve toplumun her katmanına dağıtacak, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme patikasının oluşturulmasının başka bir yolu yoktur.

Değişen ekonomi politiğin yol haritasındaki diğer bir bileşeni, kamusal reel ve finansal sektör kurum ve kuruluşlarının yerini özel sektör kurum ve kuruluşlarının alması oluşturmaktadır. Bu dönüşüm, hem daha etkin bir ekonomik yapının önünü açacak hem de hükümetin, daha etkin olacağı alanlardaki faaliyetlerine dönmesine yardımcı olacaktır. Böylece hükümetler, ekonomik büyüme ile sosyal ve ekonomik kalkınmayı özendirecek yasal çerçeveyi oluşturabilmek ve sürdürmek, güvenlik, adalet ve temel eğitim ve sağlık hizmetlerini sunmak gibi fonksiyonlarını yerine getirme olanağına kavuşacaklardır. Ekonomik üretim modeli bağlamında, ithalat ve iç tüketim için üretim temelli küçük ve yüksek maliyetli özel sektörün yerini, ekonominin çeşitlenmesine katkı sağlayacak, ileri teknoloji

ve yüksek katma değerli ürünler üretebilecek, nitelikli istihdam yaratabilecek yatırımları gerçekleştirebilecek ve dış pazar güdümlü özel sektörün alması bir zorunluluktur. Ancak, kısa dönemde, kamu iktisadi teşebbüsleri başta olmak üzere kamu sektörünün transformasyonu da bir zorunluluktur. Bu bağlamdaki en önemli önceliklerden birisi, genel sübvansiyon sisteminin terk edilmesidir.

Bu sistem, Orta Doğu ülkelerinin ekonomik etkinliğinin geliştirilmesinin önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Kamu sektörünün istihdam politikasının, özellikle de imtiyazlı gruplar için temel iş yaratma kaynağı olma özelliğinin değişmesi gerekmektedir.

Kamu sektörü transformasyonunun bir diğer elzem boyutunu, vergi politikası oluşturmaktadır. Vergi istisnalarının bir norm olmaktan ve politik destek sağlama aracı olmaktan çıkarılması, kamu sektörü transformasyonunun belki de en önemli adımını oluşturmaktadır. Böylece kamu sektörü özel sektörün önünü açan, rekabetçi bir ekonominin temeli oluşturabilecek ve gerçek ihtiyaç sahipleri için gerekli sosyal korumayı sağlayabilecektir. Bu süreçte, yukarıda sözünü ettiğimiz idari kapasite ve reformlar için gönüllü olma, kamu sektörü dönüşümünün hızını ve başarısını belirleyecektir. Elbette, mevcut ekonomi politik yapıdan çıkarılan gruplar sözünü ettiğimiz dönüşüme direnç göstereceklerdir. Bu direncin kırılmasında, demokratik süreçlerde ve açık toplum olma yolunda atılacak adımlar önemli rol oynayacaktır. Dışsal unsurların reformistlerin mi yoksa statükonun savunucularının mı yanında olacağı, sürecin yönünü ve hızını etkileyecektir.

Sonuç olarak, Orta Doğu'da günümüzde tanık olduğumuz politik dönüşümler ekonomik dönüşümlerin önünü açabilir. Ancak, yaşanan politik dönüşümler bölgede, ülkeler arasında ve her bir ülkenin kendi içerisinde önemli çatışma alanları ortaya çıkarmaktadır. Bu derin çatışma ve dönüşme sürecinin ekonomik, sosyal ve politik haklar ve çıkarlar anlamında, önemli bir yeniden dağılım etkisi olacaktır. Dönüşüm sürecinin kaybedenleri sürece tüm güçleri ile direnç göstereceklerdir. Ayrıca, dönüşüm yanlısı toplumsal gruplar arasında da dönüşümün ortaya çıkaracağı ekonomi politik yapıda gücü kontrol etmek için çatışmalar ortaya çıkacaktır. Bu grupların ekonomi politik örgütlenme konusundaki kapasiteleri ise yeni yapının temel özelliklerini belirleyecektir.

4. İsrail ve Bölgedeki Yeni Gelişmeler

Coğrafik olarak Irak'ın kuzeyindeki bölgede ortaya çıkan Kürt hareketinin siyasal varlığını sürdürmek için silahlı yöntemleri kullanması, dış destek ihtiyacının da ortaya çıkmasına yol açtığı görülmektedir. Kürt hareketinin dış etkilere açık olmasını, bölgenin tarihsel bir çatışma hattında olmasıyla da ilişkiliydi. Nitekim İngiltere, İran, İsrail, SSCB ve ABD gibi bölgesel ve küresel güçlerle kurulan ilişki sürekli bir şekilde Irak üzerindeki bir güç mücadelesinin de yaşanmasından kaynaklanmaktaydı. Kürt hareketi tarihsel olarak bakıldığında varlığını sürdürmek için sürekli bir dış destek arayışı içine girdiği buna karşın, dış desteğin ise sürekli verilmediği görülmektedir. İlk dönem itibarıyla düşünüldüğünde Musul sorunu dolayısıyla Türkiye'nin Iraklı Kürtler bir ilişki geliştirdiği; ancak Musul sorunu İngiltere'nin amaçlarına uygun bir şekilde çözüldüğünde ise bu desteğin sonlandırıldığı görülmüştür. Aynı durum SSCB veya Amerikan desteğinde de kendini

göstermiştir. Ancak belki de üzerinde durulması gereken en önemli örnek İran'ın Irak Kürt muhalefetine olan etkisidir. Dönemin Şah rejiminin doğrudan ilişki kurduğu Barzani hareketinin 1975'lere kadar desteklemesinin en önemli nedenleri arasında Şattül Arap su yolu üzerinde avantajlı konuma geçmekti. 1975 tarihinde Cezayir Antlaşması'yla bu amacı gerçekleştirdiğinde ise Kürtleri yalnız bırakacak ve Baas rejiminin onları ezmesine dolaylı şekilde destek verecekti.

Sonuç olarak, Kürt hareketinin Irak'ın kuruluş sürecinden 1975'e kadar olan dönemde yabancı devletlerin yoğun etkisine maruz kaldığı ve hareketin artan ve azalan dinamizminin dış etkenlere bağımlı olduğu görülmektedir. Gerek Irak'a komşu ülkeler gerek Orta Doğu'ya nüfuz etme çabasındaki bölge dışı ülkeler, bu ülkeye yönelik dış politika çıkarılarını gerçekleştirmek için Irak Kürtlerinin merkezi yönetime karşı kışkırtılmasını maliyeti az ve başarı şansı yüksek bir araç olarak değerlendirmiştir. Bu ilişkiler ağında varlığını sürdüren Kürt hareketi, merkezi yönetimden daha fazla imtiyaz elde edebilmeye şartlanmış ve Irak Kürtlerinin ülkenin bütüncül bir parçası haline gelmesi olumsuz biçimde etkilemiştir.

Arap dünyası bugün tarihi bir dönüşüm yaşamaktadır. Bir taraftan, Arap ayaklanmaları hâlihazırdaki statükonun sürdürülemez olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan ise gelişmelerin geleceği belirsizliğini korumakta ve en azından şu an için bölgedeki istikrarsızlığı artırmaktadır.

Bu istikrarsızlıklar bölgedeki Kürtlerin özellikle de molla Barzani'nin işine gelmektedir. İsrail, ABD, Rusya ve Türkiye hatta İran arasındaki siyasi git-gel'ler yardımıyla her geçen gün yeni imtiyazlar elde edilmiş; bugün ise İsrail ve ABD destekli bir referandum ve bağımsız bölge veya devlet hayaline gelme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Bir sonraki aşama ise gerek Türkiye, gerek Suriye gerekse İran'da yaşayan Kürtlerin benzer bir plebisite götürülmesi olacaktır. Bu da açıkça bugün Irak'ın toprak bütünlüğünü tehdit ettiği gibi yarın da Türkiye, Irak ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eder hale getirilecektir. İsrail açısından ise bölgenin istikrarsızlaştırma avantajı bir yana zaten bozulmuş olan Irak toprak bütünlüğünün yanında Türkiye, Suriye ve İran toprak bütünlüklerindeki zaafılar önemli avantajlar yaratacaktır. Hatta kurulması muhtemel bir Kürt özerk bölgesi veya devletçiği İsrail için çok kolay bir hedef haline getirilecektir. Suriye ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e muhtemel bir ulaşım ise bölgede İsrail'in elini güçlendirecek şekilde kartların yeniden dağılmasını temin edecektir.

5. Bölgedeki Nüfus Yapısı ve Demografi

Irak'ta, özellikle ülkenin kuzeyinde yüzyıllardır yaşamış olan göz ardı edilemeyecek büyüklükte, yaklaşık 2.5 milyon kişilik bir Türkmen topluluk bulunmaktadır. Sayıları 4 milyonu biraz geçen Kürtlerin bölgede bağımsızlıklarını ilan etmelerinin Türkmenleri nasıl dezavantajlı bir durumda bırakacağını anlamak zor değildir. Böyle bir gelişme yaşanması durumunda Türkiye ve Irak Türkleri arasındaki güçlü bağlar Türkiye'yi Türkmenlerin haklarını ve hayatlarını korumak adına Kıbrıs örneğinde de bölgeye müdahale etmek durumunda bırakabilir.

Irak'ın etnik yapısına bakacak olursak aşağıdaki gibidir:

Irak nüfusu (2014): 36.004.552 kişi.

Dinsel olarak:

%55-60 Şii Müslüman (Arap-Türkmen) nüfus: 17.050.000-18.600.000

%37-40 Sünni Müslüman (Arap-Kürt-Türkmen) nüfus: 11.470.000-12.400.000

%2-3 Hristiyan (Süryani, Keldani, Asuri-Şabak-diğer) nüfus: 620.000-930.000

Etnik olarak:

%51-54 Şii Arap, nüfus: 15.810.000-16.740.000

%20-21 Sünni Arap, nüfus: 6.200.000-6.510.000

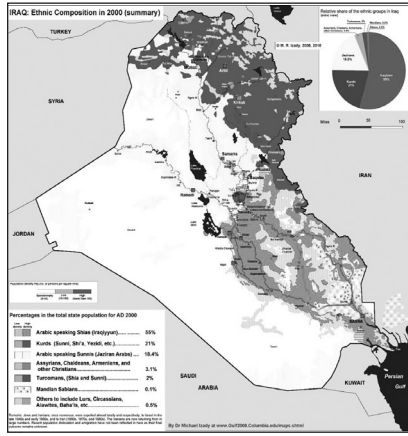
%16-20 Kürt, nüfus: 5.250.000-7.000.000

%8-9 Türkmen, nüfus: 2.500.000-3.000.000

%3 Hristiyan, (Süryani, Keldani, Nasturi, Asuri), nüfus: 620.000-930.000

Bu etnik guruların coğrafi dağılımı Aşağıdaki şekilde daha da net görülebilir:

Irak'ın Etnik Kompozisyonu¹⁴

17 milyonluk Suriye'nin etnik yapısına bakacak olursak aşağıdaki gibidir:

Birçok Orta Doğu ülkesi gibi Suriye'de etnik ve dini farklılıkları barındıran bir ülkedir. Bu kültürel çeşitlilik ülkenin hassas dinamiklerinden birini oluşturur. İç savaş nedeniyle ülke nüfusu %21 oranında azalmıştır. Ancak iç savaştan önce Suriye nüfusunun 20 ile 23 milyon arasında olduğu birçok kaynakta belirtilmiştir. Suriye için kesin verilere dayalı bir demografik analiz yapmak zordur. Fakat farklı kaynaklardan alınan verilerin ortalamasına göre ülke nüfusunun, %74-83'ü Arap, %7-8'i Kürt, %5-6'sı Türk ve %4'ü Ermeni ve diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.

Dini dağılıma bakıldığında ise ülke nüfusunun yaklaşık %74-81'i Sünni müslümanlardan, %10-12'si Nusayriyelerden, %6-10 Hristiyanlardan ve %3'ü Dürzi ve diğer dini gruplardan oluşmaktadır.¹⁵

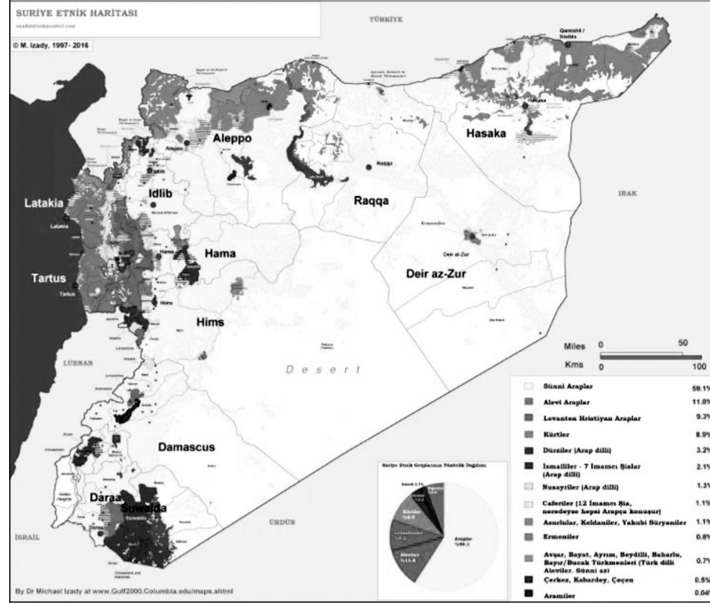
İran'ın etnik nüfus yapısı incelenecek olursa:

81.824.270'lük (Temmuz-2015) nüfusa sahip olan ülke, hem etnik hem de mezhepsel bakımdan büyük çeşitlilik göstermektedir. Genel nüfusun %60'ı İrani denilen karakteristiğe sahiptir. Ülkenin kuzeybatısında, "İran Azerbaycanı" olarak adlandırılan bölge ve etrafında; Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin Ahar, Bunab, Merend, Sarab, Shabestar, Tebriz; Batı Azerbaycan Eyaleti'nin Hoy, Maku, Mi-yandoab, Nakadeh, Salmas, Takab, Urmiye; Erdebil Eyaleti'nin Erdebil, Meskin-şehr, Parsabad; Hamedan Eyaleti ve Zencan Eyaleti'nde yaşayan Türkler İran'da Farslarla beraber en büyük etnik topluluktur.

¹⁴ <https://www.stratejikortak.com/wp-content/uploads/2016/08/iraq-etnik-haritasi.png>

¹⁵ CIA World Factbook 2011

Suriye Nüfusunun Etnik Dağılımı¹⁶

Azeriler dışında Kaşkaylar, Fars Eyaleti: Abadeh, Faraşbend, Firuzabad, Kazerun, Semrom ve Şiraz'da, Türkmenler ise Gülistan Eyaleti'nde Bender-i Türkmen'de ve Günbed-i Kavus yaşamaktadır.

Bunun dışında Bahtiyariler ve Belüciler gibi Fars kökenlilerden başka etnik topluluklar da ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturur. Çoğunluğu Sünni olan ve Irak sınırına yakın bölgede yoğun olarak yaşayan Kürtler de

5.000.000 yaklaşan nüfuslarıyla önemli bir etnik topluluktur. Kürtler, resmi mezhebin Caferilik olması sebebiyle sisteme entegre olamamışlardır.

Tablo: İran'ın Etnik Yapısı¹⁷

Etnik	Yüzde (Tahmin)
Fars	40%
Türk	40%
Kürt	10%
Beluç	2%
Arap	2%
Diğer Etnikler	6%

¹⁶ <https://www.stratejikortak.com/2016/10/suriyenin-demografik-yapisi.html>

¹⁷ <http://i0.wp.com/www.stratejikortak.com/wp-content/uploads/2016/03/iran-haritasi.jpg?w=1400>

Türkiye'nin etnik yapısı incelenecek olursa:¹⁸

	KONDA	MGK	Joshua Project
Türkler	61.000.000	50-55.000.000	53.385.000 ^[9]
Kürtler	7.500.000	12.600.000	14.164.000
Araplar	550.000	870.000	1.774.000
Zazalar	520.000	3.000.000	1.353.000
Lazlar	220.000	80.000	94.000
Çerkesler	350.000	4.500.000	2.556.000
Gürcüler	70.000	1.000.000	152.000
Boşnaklar	70.000	2.000.000	102.000
Arnavutlar	300.000	1.300.000	67.000

Bu tablo KONDA ve Joshua projesine ait rakamları içermektedir.¹⁹

6. Self Determinasyon Hakkı ve Geçerliliği

Self-determinasyon ilkesi, bir başka ifadeyle ulusların kendi kaderini tayin hakkı, özellikle 20. yüzyılın başından itibaren uluslararası ilişkiler bakımından önem arz eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkenin hedefi her ne kadar "ortaya çıkan uluslararası krizleri barışçıl yollarla çözmek" şeklinde ifade edilmekteyse de zaman içerisinde bizzat bu ilkenin de yeni uluslararası krizler çıkardığını/çıkarabileceğini gözlemlemek mümkündür. Bu ikilemin nedenini ise self-determinasyon ilkesinin soyut ve değişebilir olmasında aramak gerekir. Öyle ki bu ilke, yaşanan çağın içerisinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyolojik konjonktüre göre yorumlanabilmekte ve dinamikleri kolayca değişebilmektedir.

¹⁸ Wikipedia

¹⁹ anadoluturkmenler.com

Ancak tüm bunlara rağmen self-determinasyon; günümüzde de uluslararası ilişkiler bakımından genel kabul gören, önemli uluslararası antlaşmalarda kendine yer bulmuş pozitif bir hukuk kuralı/ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde, tıpkı tarihî süreçte olduğu gibi, ilkenin kapsam ve uygulaması bakımından birçok tartışmalı husus söz konusudur. En basit bir örnekle, self-determinasyon talebinde bulunabilecek toplulukların hangi niteliği taşıması gerektiği bile doktrinde başlı başına tartışmalı bir durumdur. Ancak bu çalışmanın dar kapsamı itibarıyla doktrinde var olan tartışmalı hususların ayrıntılarına girilmeyecek, sadece self-determinasyon ilkesinin muhtevasına kısaca değinilecek ve akabinde özellikle coğrafyamızda yaşanmakta olan sorunlar bakımından bu ilkenin uygulanabilirliği hususunda kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Zira, Kuzey Irak'taki özerk yönetim bölgesinin 25 Eylül 2017 tarihinde bir bağımsızlık referandumunu yapacağını ilân etmiş olması, self-determinasyonun ne olduğu sorusunun bir kez daha gündeme gelmesine yol açmış, bu husustaki temel kural ve ilkelerin gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır.

Kuzey Irak'ta Planlanan “Bağımsızlık Referandumu” Açısından Değerlendirme

Self-determinasyon, daha eski birtakım gelişmelere dayandırılabilirse de esas itibarıyla 20. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası ilişkilerde belirleyici işlev gören temel bir ilke olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, ilkenin tam olarak ne anlama geldiği ve hangi durumlarda uygulama alanı bulacağı hususunda kesin ve ortak bir kanaate varıldığını söylemek pek de mümkün değildir. Çünkü bu ilkenin anlaşılıp yorumlanmasında, her dönemin uluslararası gelişmeleri etkili olmaktadır.

Özellikle 2. Dünya Savaşı ve sonrasındaki süreçte, bu ilkenin anlaşılıp yorumlanması noktasında önemli tartışmalar yapılmış ve doktrinde diğerlerine nazaran baskın bir görüş ortaya çıkmıştır. Genel kabul gören bu görüşe göre; iç self-determinasyon konusunda çok daha geniş bir yetki alanının tanınması kabul edilirken, dış self-determinasyon konusunda çok daha dar bir uygulama alanı bırakılması kabul görmektedir. Aksinin kabulü hâlinde; ilkenin esas amacı olan

“uluslararası problemleri dostane ve barışçıl olarak çözme” yaklaşımı tehlikeye maruz kalmış olacaktır. Özellikle egemen devlet tarafından açık ve net bir biçimde, bir toplumun uluslararası hukuk tarafından tanınmış temel hak ve özgürlüklerine kötü niyetli, sistematik bir baskının olmadığı durumlarda, bir topluluğun self-determinasyon hakkını kullanarak bağımsızlık kazanma yoluna gitmesi kabul edilmemektedir. Aksi takdirde hemen her topluluk bu yolu kullanmak suretiyle bağımsızlık kazanmak isteyecektir. Böyle bir durum ise uluslararası barışa katkı sağlamak şöyle dursun, daha fazla çatışma ve istikrarsızlık getirecektir.

Dahası, BM sözleşmesinin ve uluslararası hukukun bir diğer temel ilkesi, sınırların değişmezliği ilkesidir ve bu ilke uyarınca sınırların değişmesine yol açacak bağımsızlık talepleri sadece istisnai hâllerde destek görebilmektedir. Ayrıca, bir özerk devletin bağımsızlık talebinde bulunmasının o federe devletin çatısı altındaki diğer özerk yapılar ya da merkezi hükümet altında yaşayan vatandaşların kaderiyle de ilgili olmasından dolayı, tek taraflı taleplerin karşılık bulması ancak diğer tarafların da buna rıza göstermesiyle mümkündür. Somutlaştırmak gerekirse, Katalonya'nın bağımsızlık taleplerine karşı İspanya hükümetinin olumsuz yanıtının ve İspanya Anayasa Mahkemesi'nin bu yöndeki girişimleri askıya alan kararının temelinde, İspanya Anayasası'nın özerk yapılara böyle bir hak vermemiş olmasının yanı sıra böylesi bir kararın tüm İspanya halkını etkileyecek olması ve Katalonya haricinde yaşayan İspanyolların Katalanların bağımsızlığını desteklememeleri yatmaktadır.

Bu sebeplerle self-determinasyon hakkı, münhasıran işgal altında bulunan veya sömürge olan toplumlar için meşru sayılan bir bağımsızlık yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun aksinin kabulü, hem teorik hem de pratik gerekçelerle mümkün görünmemektedir. Bu haklı yaklaşımın bir sonucu olarak da federe devletlerin bu ilkeye referansla bağlı buldukları devletten ayrılıp bağımsızlık ilân etmeleri, uluslararası hukuk bakımından istikrarsızlık ve çatışmaya davet çıkaracağı gerekçesiyle kabul görmemektedir.

Bu konuya ilişkin olarak Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılması nedeniyle ortaya çıkan örneklerde, ayrılma talebinde bulunan devletlere mevcut Federal Anayasa tarafından self-determinasyon haklarının zaten tanınmış olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Ayrıca; federal devletlerde federe devletin self-determinasyon ilkesine dayanarak bağımsızlık ilân etmeleri, ancak diğer federe devletlerin de bunu kabul etmesine bağlıdır. Bu açıdan federe bir devletin tek taraflı bir kararla bağımsızlık ilân etmesi self-determinasyon ilkesi ile bağdaşmayacaktır. Kısacası self-determinasyon, bir topluluğun bağlı bulunduğu devletten ayrılıp yeni bir devlet kurma hakkına sahip olması anlamına gelmemektedir. Bu hakka istinaden, kimi azınlıkların ayrı bir devlet talebinde bulunmaları, meşrû bir hak talebi olarak değil, belli bazı devletler için tanınmış bir hakkın suiistimali olarak kabul görecektir.

Tüm bu bilgi ve yaklaşımlar ışığında, Irak'ın kuzeyinde bulunan bölgesel yönetimin tek taraflı olarak, 25 Eylül 2017 tarihinde yapacağını açıkladığı “bağımsızlık referandumu”nun bu uluslararası ilkeyle bağdaşmadığı açıktır. Söz konusu girişim, self-determinasyon ilkesinin ancak işgal ya da sömürge altında

bulunan devletler bakımından bir bağımsızlık talebinin gerekçesi olabileceği hususuyla çelişmektedir.

Böyle bir girişimin bölgedeki istikrarsızlığı daha da artıracığı, coğrafyadaki siyasi ve askerî çatışmaları derinleştirerek var olan insani krizi daha da büyüteceği noktasında hem Irak Devleti, hem bölge devletleri, hem de diğer uluslararası aktörler hemen hemen aynı fikirdedir. Dolayısıyla tek tarafı olarak dayatılan bu girişimin, bölgede sağlanmaya çalışılan istikrar ve barışı ateşe atacağı ve self-determinasyon ilkesinin asli amacı olan “uluslararası problemleri barışçıl yollarla çözmeye” ilkesiyle bağdaşmayacağı açıktır.

Yukarıda açıklanan gerekçelerle, federe devletler bakımından self-determinasyon ilkesine dayanılarak bağımsızlık talep edilmesi kural olarak mümkün değildir. Böyle bir girişim, uluslararası hukukta çok sınırlı olarak kabul görmektedir. Sınırlı kabulü mümkün kılan şartlar şunlardır:

1. Daha önceden Federal Anayasa’da ilgili federe devletlere böyle bir hak açıkça tanınmış olmalıdır.

2. Federe devlet tarafından talep edilen bağımsızlık talebi diğer tüm federe devletler ve federal devlet tarafından oybirliği ile kabul edilmelidir.

Sayılan her iki durum da söz konusu olay bakımından mevcut değildir. Öncelikle bağımsızlık hakkına yönelik bir düzenleme yürürlükteki Irak Anayasası’nda mevcut değildir. Dahası, ilgili bölgedeki birçok yerleşim yerinin hukukî statüsü dahi tartışmalıdır. Böyle bir talebin Irak Devleti tarafından kabul edilmeyeceği de açıkça ifade edildiğinden, bu sınırlı uygulama alanı bakımından da söz konusu girişim bariz bir biçimde hukuka aykırıdır.

Sonuç olarak, Irak’ın kuzeyinde bulunan bölgesel yönetimin tek tarafı olarak 25 Eylül 2017 tarihinde yapacağını açıkladığı “bağımsızlık referandumu” bölgede zaten çıkmaza giren barışı ve istikrarı tehlikeye atacaktır, var olan çatışma ortamını derinleştirecektir. Tüm bunlara ek olarak bu zorlama girişiminin, uluslararası hukuka da aykırı olacağı ve dolayısıyla da hukukî bir sonuç doğurmayacağını kabul etmek gerekir.

Katalonya’nın Eylül 2015’te merkezî hükümetin itirazına rağmen gerçekleştirdiği gayri resmî referandumda yüzde 80’le desteklenen bağımsızlık fikrinin hiçbir somut siyasi ve hukukî sonuç doğurmadığı da bu çerçevede akılda tutulmalıdır. Kuzey Irak’taki bölgesel yönetimin tek tarafı ve hukukî dayanaktan yoksun girişimlerinin de Irak merkezî hükümeti ve bölgedeki diğer devletler başta olmak üzere uluslararası aktörler tarafından bağlayıcı ve meşru kabul edilebilir bir sonuç doğurmayacağını ifade etmek yerinde olacaktır.

7. İran ve Türkiye Açısından Bölgedeki Son Gelişmeler Işığında Yakınlaşmalar

Siyasi sorunlar ve bu sorunların yol açtığı güven bunalımı Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin olması gereken düzeyin çok gerisinde kalmasının temel nedenini oluşturmaktadır. Orta Doğu bölgesinde liderlik potansiyeline sahip iki ülke oldukları için ve bu çerçevede rekabet ettiklerinden dolayı Türkiye ve İran arasında çok sık sorunlar çıkmaktadır. 1979 yılında İran’da gerçekleşen devrimin ardından 1980’li yıllarda Tahran’ın rejim ihracı politikaları,

sonrasında başlayan ve 1990'lı yıllara uzanan Ankara'nın İran'ı PKK'yı desteklemekle suçlaması, yine 1990'lı yıllarda Türkiye'de gerçekleşen bazı suikastlar nedeniyle İran'ın suçlanması ve 2010'lu yıllarda Türkiye'nin İran'ı Suriye, Irak ve Yemen'de yayılcı politika izlemekle suçlaması, buna karşılık Tahran'ın Ankara'yı Suriye ve Irak'ın içişlerine karışmakla suçlaması ve Malatya/Kürecik'e yerleştirilen NATO Füze Savunma Radar Sistemi'ni eleştirmesi iki ülke arasında son dönemlerde yaşanan belli başlı sorunlar olarak dile getirilebilir.

Siyasi ve özellikle de güvenlik alanında yaşanan bu sorunların ekonomik ilişkilere etkisi konusunda altı çizilmesi gereken bir husus ise; genel olarak bu etki olumsuz olsa da bu olumsuzluğun her dönemde aynı düzeyde olmadığıdır.

Siyasi alanda yaşanan sorunların çözümüne yönelik adımlar ve özellikle de bu sorunların ekonomik ilişkilere olumsuz etkisinin önlenmesine yönelik çabalar her iki ülkedeki iktidarların siyasi yaklaşımları ve ekonomik vizyonlarına göre değişiklik göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin 2023 yılında İran ve diğer komşularıyla ticaret hacmini 300 milyar doların ve toplam dış ticaret hacmini ise 1 trilyon doların üzerine çıkaramaması durumunda kendisi için belirlediği 2023 hedeflerine ulaşması ve bu hedefler arasında en önemlisi olarak görünen "dünyanın ilk 10 ekonomisi arasına girmek" amacını gerçekleştirmesi çok zor görünmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için Türkiye'nin en büyük komşusu olan İran'la ticaret hacminin en azından 100 milyar dolar düzeyine ulaşması gerekmektedir.

Türkiye'nin halkının güvenlik ve refahını koruyup artırabilmesi için gerekli olan güce ulaşması açısından ekonomisini geliştirecek bu adımları atması zorunludur. Bu nedenle gerek İran'la gerekse diğer bölge ülkeleriyle arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmesinin önündeki bütün engelleri ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Bu ülkelerle başka alanlarda yaşadığı sorunların onlarla ticaret yapmasına veya Türk şirketlerinin bu ülkelerde yatırım yapmalarına sınırlama getirmesine izin verilmemelidir. Olumsuz siyasi atmosferin olduğu zamanlarda da ekonomik alanda işbirliğinin sürdürülmesi ve geliştirilmesi konusunda atılacak kararlı adımların, siyasi konularda yaşanan sorunların çözümü açısından da olumlu etki doğuracağı bilinen bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesi hem iki ülke arasında siyasi alanda yaşanan sorunların ortadan kaldırılmasına hem de her iki ülkenin de dünya politikasında etkili olacak aktörler olma hedeflerine yaklaşmalarına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle Türkiye'nin, İran nükleer sorununun çözümü konusunda son dönemde oluşan olumlu atmosferi de değerlendirerek bu ülke ile ticaretini ve karşılıklı ekonomik yatırımları geliştirmesi önem arz etmektedir.

Sonuç

Türkiye'nin, İran ve diğer Orta Doğulu komşularıyla ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmesi ABD başta olmak üzere birçok Batılı ülkedeki çeşitli çevrelerce "eksen kayması" suçlamalarına maruz kalması sonucunu doğurmuştur. Türkiye'nin İran'dan doğalgaz satın almasının da ötesine geçerek bu ülkenin sınırları içerisinde üretim yapma haklarını satın alması Amerikan yönetimini ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaşması için en büyük

komşusu olan İran'la ticaret hacminin en azından 100 milyar dolar düzeyine ulaşması gerekmektedir.

Bölgede 25 Eylül'de gerçekleştirilecek sözde referandum uluslararası ilişkiler teorisi açısından bir önem arz etmemektedir. Fakat açıkça bir fiili durum oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Bütün bu ekonomik gerekçeler bir yana bölgede oluşturulmaya çalışılan yeni suni devletçikler her iki ülkenin de hem sınır güvenliğini hem de toprak bütünlüğünü tehdit eder niteliktedir. Bölgedeki demografik yapıya bakıldığında hayali kurulan manzara daha da iyi anlaşılabilir. İran ve Türkiye'nin bu yeni oluşumlara karşı ortak hareket etmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışma referandum öncesinde bir rapor olarak hazırlanmış olup çalışmanın doğruluğu Türk, Suriye, Irak ve İran ordularının askeri müdahaleleri ve ortak hareketleriyle de pekiştirilmiştir.

Kaynaklar

- ALTAY, H. - NUGAY, U.: "Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 2013, s. 1-35.
- ARI, Tayyar: *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 6. baskı, Dora Basım Yayın, Osmangazi, Bursa, Kasım 2014, s. 380-388.
- BOURTMAN, İlya: "Putin And Russia's Middle Eastern Policy", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 10, No. 2, 2006.
- BP: *Statistical Review of World Energy* <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf>, 2016.
- CIA *World Factbook*, 2011.
- COŞKUN, U.: "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Ankara 2012, s. 72-84.
- DOĞAN, İlyas: *Devletler Hukuku*, 2. Basım, Ankara 2013, s. 175.
- DURU, Oğün: "Irak Kürt Muhafazet Hareketinde Uluslararası Boyut", *Alternatif Politika*, Özel Sayı 1, 74-112, Kasım 2010.
- HALLIDAY, Fred: *The Middle East In International Relations: Power, Politics and Ideology*, Cambridge, Cambridge Univ. Press. 2005.
- İNAT, Kemal: "Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri" *Seta Analiz*, Sayı: 132, Temmuz 2015.
- KILIÇ, Doğan: "Self Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 1-2, 2008, s. 966.
- KİBAROĞLU, Mustafa - NUN, Yasemin: "Türkiye'nin Irak'ın Yeniden Yapılandırılması İle İlgili Kaygıları", *Global Strateji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 9, Bahar 2007.
- KOÇKUZU, V.: "Ortadoğu'da ABD ve İran Üzerine Kehanetler", *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Editör: U. Keser, Ankara 2012, s. 211-214.
- OĞUZTÜRK, Bekir Sami - ÖZBAY, Ferhat: "Orta Doğu'nun Rusya ve ABD İle Enerji Alanındaki İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2017, s. 449-463.
- ÖZTÜRKLER, Harun: "Ortadoğu'nun Değişen Ekonomi Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 72, Ocak-Şubat 2016.
- PAZARCI, Hüseyin: *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 2. Kitap, 9. Basım, Ankara 2013, s. 7.
- PEKER, Ece: "ABD-İran İlişkilerinin Türkiye'ye Yansımaları", *Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu*, içinde, Editör: U. Keser, Ankara 2012, s. 72-84.
- RATNER, Michael, GLOVER, Carol: *U.S. Energy: Overview and Key Statistics, Congressional Research Service*; <https://fas.org/sgp/crs/misc/R40187.pdf>, 2014.
- YURTLU, Fatih: "Self-Determinasyon İlkesi Ve Kuzey Irak'ta Planlanan Bağımsızlık Referandumu Hakkında Bir Değerlendirme", *TASAV Siyaset, Hukuk ve Yönetim Araştırmaları Merkezi*, Makale No: 27 / 13 Temmuz 2017.